

ΓΙΑ ΤΟΥΣ «ΤΡΕΙΣ ΛΟΓΟΥΣ ΤΟΥ ΜΑΡΞ» ΤΟΥ ΜΩΡΙΣ ΜΠΛΑΝΣΟ

του Μάριου Εμμανουηλίδη

«Οι τρεις λόγιοι του Μαρξ» είναι μετάφραση του «Les trois paroles de Marx», από τη συλλογή δοκιμίων του Maurice Blanchot (1907-2003) με τίτλο *L'Amitié* (1971). Πρωτοδημοσιεύτηκε ανυπόγραφα στις 2 Οκτωβρίου 1968 με τον τίτλο «Lire Marx» στο έντυπο *Comité* της «Επιτροπής Δράσης Φοιτητών-Συγγραφέων» («Comité d'Action Étudiants-Écrivains»), της οποίας ο Μπλανσό υπήρξε μέλος. Παρών στα οδοφράγματα, στις γενικές συνελεύσεις και στην κατάληψη του εργοστασίου της Renault στην Flins (ήταν η «Επιτροπή Δράσης» που πρότεινε το σύνθημα «soyez réalistes, demandez l'impossible», αντιστρέφοντας τη φράση ενός συνδικαλιστή της Renault), το κείμενο αυτό, μαζί με άλλα κείμενα τα οποία επίσης δεν υπέγραψε, αποτελεί τεκμήριο της ενεργού συμμετοχής του στα γεγονότα του Μάη του '68. Τα πολιτικά του κείμενα έχουν συγκεντρωθεί και εκδοθεί στο *Écrits politiques: (1953-1993)* (2003), και κάποια άλλα στο *L'Amitié* (1971). Από άποψη πολιτικής φιλοσοφίας, έχουν ενδιαφέρον το *L'Entretien infini* (1969) και το *La communauté inavouable* (1983) όπου επεξεργάζεται την έννοια της «αρνητικής κοινότητας», και το οποίο δημοσιεύτηκε ως άμεση απάντηση στο άρθρο του Jean-Luc Nancy «La communauté désœuvrée» (1983).

Σε αυτό το μικρό, μα διαπερατό από πολλές γραμμές σκέψης, κείμενο, ο Μπλανσό διαπιστώνει την παρουσία τριών λόγων (paroles) στον Μαρξ: τον φιλοσοφικό, τον πολιτικό και τον επιστημονικό. Κάποιος θα μπορούσε να αντιστοιχίσει αυτό τον διαχωρισμό με την παραδοσιακή αντίληψη ότι ο μαρξισμός αποτελείται από τον διαλεκτικό υλισμό, τον ιστορικό υλισμό και τη μαρξιστική πολιτική οικονομία. Θα αντιστοιχούσε τον φιλοσοφικό λόγο με τον διαλεκτικό υλισμό, τον πολιτικό λόγο με τον ιστορικό υλισμό και τον επιστημονικό λόγο με τη μαρξιστική πολιτική οικονομία. Αλλά η ανάγνωση του κειμένου δείχνει ότι, από άποψη μεθόδου, ο Μπλανσό δεν αναζητά τη σύστα-

ση του μαρξικού έργου ή του μαρξισμού, ούτε αντιμετωπίζει τα μαρξικά έργα ως corpus. Επιπλέον, και ίσως το πιο κρίσιμο, μία υποτιθέμενη σύσταση του corpus δεν θα ήταν ένας πίνακας με κάποια αθροιστικά συστατικά στοιχεία, αλλά ένας σχηματισμός από εντασιακές μορφές πρακτικών λόγου.

Αν συγκρίναμε αυτή την ανάγνωση του Μαρξ με τις άλλες αναγνώσεις που έγιναν τις δεκαετίες 1960-70 (σε θεωρητική και πολιτική σύγκρουση με τον παραδοσιακό μαρξισμό), θα μπορούσαμε επιγραμματικά να σημειώσουμε τα εξής:

Ο Μπλανσό δεν βλέπει στα μαρξικά κείμενα το χρονικό σημείο (ή διάστημα) της παρουσίας μιας τομής από την οποία και έπειτα μετασηματίζεται η μαρξική προβληματική, έστω και αν ο χρόνος μετά την τομή θα ήταν ένα συνεχιζόμενο «ξεκαθάρισμα λογαριασμών» (Αλτουσέρ 1983: 23). Επιπλέον, αν ο Αλτουσέρ διατηρεί «συνειδητά» την ορολογία των συστατικών στοιχείων, ο Μπλανσό την αφήνει στην άκρη. Μιλάει μόνο για φιλοσοφία, πολιτική και επιστήμη. Αυτό του επιτρέπει να δείξει τη μεγαλύτερη ή μικρότερη αναταραχή που προκαλεί η μαρξική παρέμβαση στις περιοχές της φιλοσοφίας, της πολιτικής και της επιστήμης.

Ωστόσο, δεν επιχειρεί ούτε και μια «ανακατασκευή» του μαρξικού έργου προκειμένου «να αποκαλυφθεί η εσωτερική λογική, η κρυμμένη εσωτερική συνοχή του».¹ Δεν πρόκειται, λοιπόν, ούτε για το άθροισμα των στοιχείων μιας σύστασης, αλλά ούτε και για την παρουσία μιας εσωτερικής ρήξης. Μάλλον πρόκειται για τη διευθέτηση του έργου, με αποτέλεσμα την αποσυναρμολόγησή του και τον διαχωρισμό του σε περιοχές-πεδία· για την αποκέντρωσή του σε εσωτερικούς σχηματισμούς και την αναγνώριση των μετασηματισμών που επιφέρουν αυτοί οι σχηματισμοί στα πεδία που ασκούνται. Η

¹ Για την παρουσίαση και κριτική της μεθόδου της «ανακατασκευής» (reconstruction) της κριτικής της πολιτικής οικονομίας, βλ. Heinrich (2009, ιδίως: 74-76). Κατά κάποιον τρόπο, η ετερογένεια του μαρξικού έργου και η αύξηση των μαρξικών λόγων που πρότεινε ο Μπλανσό, είναι συναφούς λογικής τάξης με την έρευνα του Heinrich, ο οποίος δείχνει τον αδημοσίετο χαρακτήρα, το ατελές του μαρξικού έργου, την ύπαρξη διαφορετικών, αντικρουόμενων ερευνητικών σχεδίων, τις παύσεις και τις επανεκκινήσεις της έρευνας, την επανεγγραφή των κειμένων, φτάνοντας στο ενδιαφέρον σημείο να γράψει: «Με την αυστηρή έννοια του όρου, ένα τρίτομο έργο, *Το Κεφάλαιο*, γραμμένο από τον Μαρξ, δεν υπάρχει στην πραγματικότητα. [...] Η MEGA² συνέβαλε σε μία ορισμένη “αποδόμηση” του *Κεφαλαίου*» (ό.π.: 89). Γυρίζοντας λίγο πίσω από αυτό το «ακραίο» σημείο, ο κοινός τρόπος ανάγνωσης των κειμένων του Μαρξ από τον Μπλανσό, τον Αλτουσέρ και τον Χάινριχ, είναι η αντιμετώπισή τους όχι ως ντοκουμέντα ή μαρτυρίες που μένει να ερμηνευθεί ή να αποκαλυφθεί η αλήθεια τους, αλλά, όπως έγραψε ο Φουκώ και ξαναέγραψε ο Χάινριχ στο προαναφερόμενο άρθρο, «η ιστορία [«η θεωρία», πρόσθεσε ο Χάινριχ (ό.π.: 77) μεταμορφώνει τις μαρτυρίες σε μνημεία, [...] εκδιπλώνει μια μάζα στοιχείων τα οποία πρέπει να απομονώσει, να οργανώσει σε ομάδες, να τα καταστήσει κατάλληλα, να τα συσχετίσει, να τα βάλει μέσα σε σύνολα» (Φουκώ 1987: 15).

εξάρθρωση του έργου επιφέρει εξάρθρωση στα πεδία άσκησής του. Θα δούμε συνοπτικά πώς.

Ο Μπλανσό προτείνει τη διάκριση τριών λόγων, που ως τέτοιοι, ως *paroles*, σύμφωνα με τον σωσσυριανό ορισμό, συνιστούν στην ουσία πραγματώσεις ενός γλωσσικού συστήματος.² Οι «τρεις λόγοι» αποτελούν πραγματώσεις ενός υποτιθέμενου μαρξικού συστήματος, και ως τέτοιες, αποτελούν πρακτικές, λογοθετικές πρακτικές, εφόσον παράγουν ένα σύνολο αποτυπωμάτων. Υποτιθέμενου συστήματος, γιατί αν θεωρήσουμε ότι ο Μπλανσό ακολουθεί κατά γράμμα τη σωσσυριανή διάκριση *langage-langue-parole* (Saussure 1979: 40-45), το ερώτημα ποιο μαρξικό σύστημα παράγει με τη σειρά του τους τρεις λόγους του Μαρξ, δεν τίθεται. Το μαρξικό έργο ως σύστημα, ως μαρξισμός, τέμνεται και αποσύρεται, γίνεται απόν και μη-λεχθέν, και από αυτό το απόν και το μη-λεχθέν παράγονται οι λόγοι του Μαρξ που νοούνται ως λογοθετικές πρακτικές. Έτσι, όμως, απομένουν μόνο οι λόγοι, οι πραγματώσεις, οι λογοθετικές πρακτικές· εντέλει, οι παράγουσες πρακτικές, και γι' αυτές επιλέγει να μας μιλήσει ο Μπλανσό. Κάθε τέτοιος λόγος αποτελεί μια περιοχή ανάδυσης αντικειμένων και απαιτήσεων στην οποία αντιστοιχούν διαφορετικοί τρόποι και χρονικότητες εκφοράς· και οι λόγοι αυτοί είναι «ξεχωριστοί, ανόμοιοι και αντιπαράτιθενται μεταξύ τους» (Μπλανσό). Όμως, κάθε περιοχή-μορφή λόγου δεν αποτελεί με τη σειρά της ένα κλειστό γλωσσικό σύστημα αλλά ανοιχτό, μη αποφασίσιμο, τόσο προς τον εαυτό του όσο και προς τις άλλες περιοχές λόγου. Προκύπτει, λοιπόν, ότι ο Μπλανσό, τέμνοντας το μαρξικό έργο σε λόγους-*paroles*, επιχειρεί να το διασπάσει, ως ομοιογενές σύστημα, ως κατατεθειμένο συμβόλαιο, σε περιοχές-στρώματα λόγου, προκειμένου να το πληθύνει και να το φανταστεί ως μετασχηματίσιμο και μετασχηματίζον: Η διαίρεση του έργου παράγει τον πολλαπλασιασμό του μαρξισμού του Μαρξ σε ετερογενείς και αντιπαράτιθέμενες, ακόμη, πρακτικές λόγου, που μετασχηματίζουν τα πεδία εφαρμογής του. Αυτός φαίνεται να είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Μπλανσό αναγνωρίζει τη δύναμη του Μαρξ.

Οι τρεις μορφές λόγου του Μαρξ, που τίθενται σε κατάσταση συνεχούς αμφισβήτησης, σημαίνουν την αναγνώριση της ετερογένειας και της εσωτερικής εντασιακότητας του κομμουνιστικού λόγου και πρακτικής. Ως συνέπεια αυτών, εντός του κομμουνιστικού πεδίου δεν υπάρχει μια επιστροφή στον Μαρξ, αλλά συνεχείς, αποσπασματικές ή διαχωρισμένες και εντασιακές περιοχικές επιστροφές στον Μαρξ.

Σε εννιακόσιες περίπου λέξεις συμπυκνώνονται και αναδιατυπώνονται κρίσιμα ερωτήματα επί του μαρξικού έργου και της ιστορίας του μαρξισμού: το ζήτημα του μαρξισμού ως φιλοσοφίας, η χρονικότητα μιας επαναστατικής πολιτικής, οι σχέσεις επιστήμης και ιδεολογίας, θεωρίας και πρακτικής. Εικοσιπέντε χρόνια μετά, στα *Φαντάσματα του Μαρξ*, ήδη από την αρχή του βι-

² Για τη διάκριση *langage-langue-parole*, βλ. Saussure (1978: 40-45).

βλίου, ο Ντεριντά παραθέτει αποσπάσματα από το κείμενο του Μπλανσό και τα σχολιάζει εκτεταμένα (σ. 29-50). Η επίδραση των «Τριών λόγων του Μαρξ» δηλώνεται ρητά και δεν αποσιωπάται μέσα στο σύννηθες, στη «γαλλική θεωρία», παιχνίδια αποσιωπήσεων:

«Θα ήθελα να παραθέσω εδώ ολόκληρες, για να τις προσυπογράψω ανεπιφύλακτα, τις τρεις θαυμάσιες σελίδες που τιτλοφορούνται “Οι τρεις λόγοι του Μαρξ”. Με τη νηφάλια λάμψη μιας απαράμιλλης πυκνότητας, με τρόπο διακριτικό και συνάμα αστραποβόλο, οι θέσεις του διατυπώνονται όχι τόσο σαν πλήρης απάντηση σε μian ερώτηση όσο σαν το μέτρο εκείνου στο οποίο οφείλουμε να αποκριθούμε σήμερα, κληρονόμοι καθώς είμαστε *περισσότερων* του ενός λόγου, όσο σαν ένα κέλευσμα εξαρθρωμένο αφ’ εαυτού» (Ντεριντά 1995: 29, τροποποιημένη μετάφραση με βάση το πρωτότυπο).

Στο κείμενο αυτό, όπως και σε προγενέστερα, κυκλοφορεί υπόγεια ένας αντιανθρωπισμός, διάφορος από αυτόν που παράγει η αλτουσεριανή επιστημολογική τομή, αν και είναι φανερή η συνομιλία του με τον Αλτουσέρ.³ Κατά τούτο, το άρθρο είναι και μία ορισμένη τοποθέτηση στην προβληματική των σχέσεων ιδεολογίας και επιστήμης, όπως αυτή τέθηκε, σχεδόν πολεμικά (και εντός μιας ορισμένης κομματικής, πολιτικής και φιλοσοφικής συγκυρίας), και συζητήθηκε πυρετωδώς στον κύκλο του Αλτουσέρ, αλλά και στον Φουκώ της περιόδου της αρχαιολογικής μεθόδου, στα *Cahiers pour l'Analyse* (1966-1969) και στο κατοπινό άρθρο του Κανγκιλέμ *Τι είναι μια επιστημονική ιδεολογία* (1970 – Canguilhem 2016).

Αλλά είναι η προτίμηση του δεύτερου λόγου του Μαρξ, του πολιτικού, τον οποίο ο Μπλανσό επιλέγει να αντιπαραθέσει στον πρώτο λόγο, τον φιλοσοφικό, καθώς μοιάζει να επιμένει στο κενό, ή αλλιώς, στο απροσδιόριστο, στο

³ Ήδη από το 1953, ο Μπλανσό, στραμπουλώντας τη διαδεδομένη τότε – και τώρα ακόμη – θέση του ανθρωπιστικού μαρξισμού, ότι η κεφαλαιακή σχέση μετατρέπει τον άνθρωπο σε πράγμα, θα προτείνει να σκεφτούμε έναν μαρξισμό που «απελευθερώνει τον άνθρωπο από τα πράγματα παίρνοντας τη μεριά των πραγμάτων, δίνοντας κατά κάποιο τρόπο τη δύναμη στα πράγματα» (Blanchot 2010: 3). Συνεπώς στη θέση αυτή, ο αντι-ανθρωπισμός του είναι ριζικά αρνητικός. Τόσο στα λογοτεχνικά του κείμενα όσο και στα φιλοσοφικά, δεν αφήνει χώρο για την προσωπική ανωνυμία «Εγώ»: Η έννοια του υποκειμένου που μιλά, σκέφτεται και γράφει, αποσύρεται, διαγράφεται. Η σκέψη της απόσυρσης, της εξόδου από τον εαυτό προς το α-πρόσωπο, δείχνει την ιδιαίτερη, ριζικά αρνητική θέση του Μπλανσό στη γαλλική φιλοσοφική σκηνή ως προς το ζήτημα αυτό: Γιατί το ερώτημα της επανατοποθέτησης του υποκειμένου υπήρχε υπόρρητα τόσο στο έργο του Φουκώ ήδη από τη δεκαετία του '60 όσο και στην «ιστορία ως διαδικασία χωρίς υποκείμενο [...]»: «θεωρούσαμε ότι το πιο σημαντικό πρόβλημα ήταν να επανεισάγουμε το υποκείμενο στη δομή» (Dutoix 2012: 198). Τίθεται το ερώτημα της συνάντησης της απουσίας του υποκειμένου στον Μπλανσό με την ελλείπουσα θεωρία υποκειμενοποίησης στον Ντελέζ.

αναποφάσιστο της μαρξικής ερώτησης που ανθίσταται στις τελικές απαντήσεις των κληρονόμων του: Γιατί είναι λες και ο πολιτικός λόγος του Μαρξ προστατεύει το κενό των ερωτήσεων του από τον φιλοσοφικό Μαρξ και τους κληρονόμους του, που απαντούν ή αποφασίζουν για την ερώτηση του Μαρξ. Θα είναι η πολιτική ως η χρονικότητα μιας βίαιης, άμεσης, αναπάντεχης διάνοιξης, που ο Μπλανσό ήδη σκέφτεται μέσω της έννοιας της *communication*, που την έχει παραλάβει από τον Dionys Mascolo το 1953 και την επεξεργάζεται τις επόμενες δεκαετίες. Η *communication* του Μπλανσό είναι η ίδια η εργασία του κομμουνισμού, που προϋποθέτει το αίτημα του κομμουνισμού ως άμεση διάρρηξη και διάνοιξη των εξουσιαστικών σχέσεων προς σχέσεις ανθρώπων οι οποίες θα είναι άμεσες και μη-εξουσιαστικές⁴ (ίσως να είναι περιττή η επισήμανση ότι η υλιστικά θεμελιωμένη *communication* του Μπλανσό δεν έχει σχέση με την επικοινωνιακή δράση του Χάμπερμας).

Και θα είναι αυτός ο δεύτερος λόγος του Μαρξ που θα επιχειρήσει να ενεργοποιήσει ο Ντεριντά αργότερα, μετά την πολιτικο-θεωρητική συγκυρία της δεκαετίας του '60 που τον ανάγκαζε να σιωπά, όπως έχει γράψει,⁵ και μετά το «τέλος της ιστορίας», για να μπορέσει να αξιώσει το «επικείμενο» και «επι-στρέψιμο» του κομμουνιστικού φαντάσματος. Για αυτόν, είναι ο

⁴ «Ίσως να ήταν όμως πιο ορθό (αν και όχι επακριβές) να λέμε: δεν είναι παρά μόνο όταν ο άνθρωπος θα έχει ολοκληρωθεί σαν εξουσία (θα έχει καταργηθεί) που η προσέγγιση του ανθρώπου θα πάψει η ίδια να είναι μια σχέση εξουσίας και θα γίνει μια εφικτή σχέση, μια “επικοινωνία”» (Blanchot 2010: 4· επίσης, Blanchot 1993: 261-262).

⁵ «[...] Δεν επιθυμούσα, ούτε και θα μπορούσα άλλωστε, να διατυπώσω ερωτήματα που θα έμοιαζαν, έστω και από μακριά, με εκείνα που προέρχονταν από τον Μαρξισμό εναντίον του οποίου πολεμούσε ο Αλτουσέρ. [...] Αισθανόμουν συνεχώς όχι ότι ήγαιρα ενστάσεις, αλλά σαν να έλεγα: “Ηρεμήστε. Τι είναι ένα αντικείμενο; Τι είναι ένα επιστημονικό αντικείμενο;”» (Ντεριντά 1996: 14, 13-14). Τους λόγους της συγκυρίας στην απουσία διαλόγου ανάμεσα στον Αλτουσέρ και τον Ντεριντά επιβεβαιώνει αλλά αναλύει κριτικά ο Μπαλιμπάρ, προτείνοντας, «για να πάρουμε μια ιδέα», να ξαναδιαβάσουμε την «εξόχως αντι-αλτουσεριανή [πολιτικά] παρέμβαση του Μπλανσό το '68» (Balibar 2011: 50). Όμως, αργότερα, ο «τελευταίος» Αλτουσέρ θα επινοήσει τον δικό του αστάθμητο υλισμό/υλισμό της συνάντησης, λαμβάνοντας τις λέξεις από ένα άρθρο του Ντεριντά για τον Μπλανσό με τίτλο «La Loi du Genre», πρωτοδημοσιευμένο το 1980 στο περιοδικό *Glyph*, τ. 7, όπου γράφει για την «αστάθμητη εμπειρία της συνάντησης»: «Ce “presque toujours” évite de traiter le féminin comme une puissance générale et générique, il fait sa part à l'événement, à la performance, à l'aléa, à la rencontre. Et c'est bien depuis l'expérience aléatoire de la rencontre que “je” parle ici» [«Αυτό το “σχεδόν πάντα” αποτρέπει την αναγωγή του θηλυκού ως γενικής και γενολογικής δύναμης, αφήνει περιθώριο για το συμβάν, την επιτέλεση, το αστάθμητο, τη συνάντηση. Και με αφετηρία την αστάθμητη εμπειρία της συνάντησης, μιλάω “εγώ” εδώ [...]»] (Derrida 1986: 278-279· Balibar 2011: 51). Σύμφωνα με τον Μπαλιμπάρ, η επισήμανση του δανείου έγινε από τον Kazuya Onaka το 2003.

δεύτερος λόγος που προστατεύει την κληρονομιά του Μαρξ, ή ορθότερα, τις κληρονομίες του Μαρξ, από τον κίνδυνο να στραφεί «ο Μαρξ ενάντια στον μαρξισμό με σκοπό την εξουδετέρωση ή την κατασίγαση της πολιτικής προσταγής μέσα στην γαλήνια εξήγηση ενός ταξινομημένου έργου», από τον κίνδυνο να δεχθούμε «την επιστροφή αρκεί να μην ξανάρθει η εξέγερση» (Ντερριντά 1995: 45). Αντλώντας από το κείμενο του Μπλανσό, θα δείξει ότι είναι αυτό το βραχυκύκλωμα, το ξεχαρβάλωμα του χρόνου, η «εξάρθρωση του συγκαιρινού» (ό.π.: 128), που προσφέρει την απειλητική δύναμη της κομμουνιστικής πολιτικής, και είναι το επικείμενο στοιχείο της που την ορίζει ως τέτοια (ενάντια στη χρονικότητα των άλλων λόγων του Μαρξ): με την υποσημείωση ότι το «επικείμενο», το άμεσο παρόν της πολιτικής διάρρηξης, η στρατηγική του απροσδόκητου που παρέχει η *communication* του Μπλανσό, ή η «πάντα παρούσα απαίτηση» που προσφέρει ο πολιτικός λόγος του Μαρξ, δεν είναι ένα τώρα και διαρκώς παρόν, αλλά ένα διαρκώς εφικτό παρόν, ένα παρόν σε αναστολή· γιατί είναι αυτή η πιθανότητα της παρουσίας της που την προστατεύει από το να γίνει ουσιοκρατική (βλ. ό.π.: 47).⁶

Η κυκλοφορία του άρθρου στα ελληνικά τώρα, μετά από τόσα χρόνια, πολλαπλασιάζει τα επίπεδα ανάγνωσής του καθώς, διαβάζοντάς το (και όχι ξαναδιαβάζοντάς το, όπως πρότεινε ο Μπαλιμπάρ, εφόσον δεν καταφέραμε να ανιχνεύσουμε κάποια παραπομπή ή χρήση του στην ελληνική παραγωγή), δεν διαβάζουμε μόνο το κείμενο του Μπλανσό, αλλά επιστρέφουμε και σε δύο κομβικές στιγμές ανάγνωσης του Μαρξ, από τις οποίες δεν μπορούμε να μην σκεφτόμαστε:

Αφενός στο αλτουσεριανό εγχείρημα διαμέσου της σύγχρονης του πλάγιας κριτικής από έναν εξαιρετικά παραγωγικό θεωρητικό εξτρεμισμό (αν επιλέξουμε να ονομάσουμε έτσι τη γραμμή σκέψης των Μπατάιγ-Μπλανσό), που διαχύθηκε, φανερά και υπόγεια, μα κυρίως υπόγεια, στους φανερούς και κρυφούς συνομιλητές του Αλτουσέρ (Φουκώ, Ντερριντά, Ντελέζ): και αφετέρου, στη στιγμή που ο Ντερριντά ενεργοποίησε αυτό το κείμενο στα Φα-

⁶ Ο Ντερριντά, σε αντίθεση με τον Μπλανσό, και σε «διαφορά» από όσα έγραψε 25 χρόνια μετά στα *Φαντάσματα*, επέδειξε μια μάλλον «κομματική στάση» έναντι του Μάη του '68. Μια κακεντρεχής, σταλινική ή μοντερνιστική ανάγνωση θα έβλεπε την αντίφαση λόγων των *Φαντασμάτων* περί της «στρατηγικής του απροσδόκητου» και πρότερων «έργων» του Ντερριντά, αλλά αν παραβλέψουμε την απόσταση των χρόνων, θα πρόκειται μόνο για τη διαφορά ανάμεσα στη θεωρία και την άσκηση της από τον ίδιο που την παράγει. Ο Ντερριντά μιλά για τη στάση του τον Μάη του '68 στα: Derrida, J. (1995), «A “Madness” Must Watch Over Thinking», σε *Points...: Interviews, 1974-1994*, Stanford: Stanford University Press: 347-348· Derrida, J. και M. Ferraris (2001), *A Taste for the Secret*, Cambridge: Polity: 50.

ντάσματα του Μαρξ, επιχειρώντας να επανενεργοποιήσει τον (ή «τους περισσότερους του ενός») Μαρξ.

Επιπλέον, το κείμενο μας φέρνει στο παρόν: Προτάσσοντας την, πάντα παρούσα μα αναβαλλόμενη, «στρατηγική του απροσδόκητου», ενάντια στη χρονικά απλωμένη, συνειδητή και διαρθρωμένη οργανωτικά (κομματική) στρατηγική, [το κείμενο] θέτει, με τον τρόπο του, την αδυναμία να γνωρίσουμε το γιατί του πότε συμβαίνει κάτι, εισάγοντας, αμέσως μετά το συμβάν του Μάη του '68, τη διάσταση της πολιτικής χρονικότητας. Αυτή η διάσταση εγείρει σήμερα, εδώ και δέκα χρόνια οικονομικής και βιολογικής κρίσης, πολιτικής αναταραχής και σιωπής, την απαίτηση διερεύνησης των υλιστικά θεμελιωμένων αλλαγών στις χρονικότητες της πολιτικής και των διαδικασιών υποκειμενοποίησης· απαίτηση κρίσιμη για την αναγνώριση του καιρού μας.

Βιβλιογραφία

- Αλτουσέρ, Λ. (1983), *Στοιχεία αυτοκριτικής*, Αθήνα: Πολύτυπο.
- Balibar, E. (2011), «Εσχατολογία / Τελεολογία. Ένας φιλοσοφικός διάλογος σε εκκρεμότητα και το διακύβευμα του σήμερα», *Σύγχρονα Θέματα*, 115: 49-60.
- Blanchot, M. (2010), «An Approach to Communism (Needs, Values)», σε *Political Writings, 1953-1993*, Νέα Υόρκη: Fordham University Press: 3-6.
- (1993), *The infinite conversation*, Μινεάπολη και Λονδίνο: University of Minnesota Press.
- Canguilhem, G. (2016), *Τι είναι μια επιστημονική ιδεολογία*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Derrida, J. (1986), *Parages*, Παρίσι: Galilée.
- (1995), *Τα φαντάσματα του Μαρξ*, Αθήνα: Εκκρεμές.
- (1996), *Πολιτική και φιλία: Ο Ζακ Ντεριντά για τον Λουί Αλτουσέρ*, Αθήνα: Εκκρεμές.
- Duroux, Y. (2012), «Strong Structuralism, Weak Subject: An Interview with Yves Duroux», σε Hallward, P. και K. Peden (eds.), *Concept and Form, Volume 2: Interviews and Essays on the Cahiers pour l'Analyse*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Verso: 187-202.
- Heinrich, M. (2009), «Reconstruction or Deconstruction? Methodological Controversies about Value and Capital, and New Insights from the Critical Edition», σε Bellofiore, R. και R. Fineschi (eds.), *Re-reading Marx: New Perspectives after the Critical Edition*, Basingstoke: Palgrave Macmillan: 71-99.
- Saussure, F. de (1979), *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*, Αθήνα: Παπαζήση.
- Φουκώ, Μ. (1987), *Η αρχαιολογία της γνώσης*, Αθήνα: Εξάντας.